

A Semantic and Corpus-based Study of negative prefixes «na» and «bi» in Persian: Lieber's lexical-semantic approach

Vol. 13, No. 2, Tome 68
pp. 219-246
May & June 2022

Jalal Rahimian¹ , Shiva Ahmadi^{2*} , & Fatemeh Forooghan Geransayeh³

Abstract

The present study studies the semantic function of negative prefixes «na» and «bi» in Persian. The founder of this approach using six semantic features, studies the semantic function of morphological items, including affixes and their function in the processes of compounding, derivation and conversion. In the present research, data which is collected from the second version of "Hamshahri" corpus and polysemy of prefixes «na» and «bi» has been studied according to the type and meaning of stem. Analyzing data suggests that different meanings of prefix «na» are due to co-indexing principle. This principle can't explain the negative meaning in some cases and for the elaboration of negative meaning in these cases we need to put away the principle and pay attention to semantic features of stem; although this issue is not correct about prefix «bi» and we can explain all negative meanings conveyed by this affix. Also, it was shown that negative prefixes «bi» and «na» are adjective makers; except, in some small amount of cases.

Keywords: Lieber's approach, Negative prefix, Co-indexing principle, Semantic features

Received: 20 July 2020
Received in revised form: 21 November 2020
Accepted: 25 December 2020

1. Professor, Language and Linguistic Department, Faculty Member of Shiraz University, Shiraz, Iran; ORCID ID: <https://orcid.org/0000000322809508>
2. Corresponding author: Invited Teacher of International Imam Khomeini University, Translation Department, Qazvin, Iran; Email: ik395023@ikiu.ac.ir, ORCID ID: <https://orcid.org/0000000336477401>
3. PhD Candidate of linguistics, Shiraz University, Language and Linguistic Department, Shiraz, Iran; ORCID ID: <https://orcid.org/0000000318418491>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

1. Introduction

Persian uses derivation process (for instance affixation) for making new words. This process has a close relation with semantics; it means that affixation adds a meaning to the meaning of derived word or it can even make a new word. It is possible that in derived words polysemy could be found. Polysemy is one of the important issues in semantics and lexical relations and it happens when a word or morpheme has more than one meaning which are related to each other. Lieber (2004) introduced lexical-semantic approach to study morphological meaning and focused on the semantic effects of compounding, derivation and conversion instead of the meaning of words. Lieber (2004) had a different perspective towards affixes and tried to focus on semantic features of affixes to understand their semantic roles. It was shown that affixes have semantic content and semantic skeleton; while they have less semantic body.

The present paper is a corpus-based study of prefixes "na and bi" according to Lieber (2004) approach. These prefixes are compared according to the negative meaning they make. A corpus-based study can show tokens which don't have high frequency but they exist in the language; also it can provide examples of target words in real language and context. Furthermore it is possible for researcher to find tokens which are not mentioned in dictionary and are used in language because of users' creativity; this is one of the most significant features of corpus-based studies which shows its priority upon dictionary studies.

Lieber (2004) introduces co-indexing principle which is used for joining complements together. In complex word semantic skeletons are next to each other which are made following syntactic structures. For making a complex word it is necessary to have some elements in a united referential element. This referential element determines the number of complements in syntax. These referential units are called complement. So indexing is a tool which is used for complements of different units of a complex word (Lieber, 2004,

p.45). Lieber believes that affixes, like other linguistic units, have complement which should be co-indexed by one of the stem's complement and affixes can be shown by semantic feature of [-loc].

1.1 research questions

The present paper aims to show different negative meanings represented by two prefixes :na and bi" according to Lieber approach. Writers try to answer these questions: a) can prefixes change part of speech of their stems or no? b) can we explain polysemy of these prefixes using co- indexing principle or there are other factors which determine their meaning?

2. Literature review

Ahmadi Givi and Anvari (2008, p. 185) believe that "na" is a prefix which attaches to the beginning of the simple word and makes a negative adjective. Karimidoostan and Moradi (2012) have studied semantic role of suffixes "ande and ar" in Persian according to Lieber approach. They show that role of these suffixes are not subject or object roles; these suffixes can add some semantic features to the stem and the reason for their polysemy is because of different application of co-indexing principle not their semantic role. Ahangar and Moradi (2016) have studied semantic role of suffix "-h" in Lieber approach and findings show that this suffix had three semantic skeleton. Andreou (2015) has studied semantic features of prefixes "dis and in' in Lieber's approach.

3. Methodology

examples of target prefixes are extracted randomly from the tokens which were extracted from Hamshahri corpus. data were extracted from second volume of Hamshahri corpus. this corpus has more than 150 million words

which helps researchers to find rare linguistic examples; also it is written in a general contemporary language. All the words containing prefixes "na and bi" were extracted from the corpus. AntConc (Anthony, 2014) was used to extract target data. This software has seven tools among them concordance tool was used for doing the present study. concordance tool can help researchers to see the target words in context. For finding the words containing target prefixes, in search part of AntConc na* and bi* were typed (separately). Expression "target morpheme*" in this tool means that you are looking for the words which start with target prefixes. In this way it is possible to have some words which are irrelevant to your study; so because of this issue after searching the words by AntConc, researcher has to filter data extracted by AntConc in Excel. After filtering process there were 535 words containing "na" and 1139 words containing "bi" were studied.

4. Result

According to data it was shown that prefixes "na and bi" are adjective makers and can change stem's part of speech to an adjective; this is the answer of the first question of this paper. Also findings suggest that it is not possible to explain different meanings of target prefixes using co-indexing principle; because prefix "na" doesn't have any complement to get co-indexed by stem's complement; this prefix can have different semantic skeleton when it joins different stems. About prefix "bi" it was shown that different meanings of this prefix could be explained using co-indexing principle and it has a different semantic skeleton from "na" 's skeleton.

دوماهنامه بین‌المللی

د ۱۳، ش ۲ (پیاپی ۶۸)، خرداد و تیر ۱۴۰۱، صص ۲۱۹-۲۴۶

مقاله پژوهشی

<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23223081.1401.13.2.2.7>

بررسی معنایی پیشوندهای منفی‌ساز «نا» و «بی»

در زبان فارسی

رویکرد معنایی - واژگانی لیبر

جلال رحیمیان^۱، شیوا احمدی^{۲*}، فاطمه فروغان گرانسایه^۳

۱. استاد گروه زبان‌شناسی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

۲. مدرس دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

۳. دانشجوی دکتری زبان‌شناسی همگانی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۰۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۳۰

چکیده

جستار حاضر در چارچوب نظریه نمود معنایی - واژگانی لیبر (2004) به مقایسه بررسی نقش معنایی پیشوندهای منفی‌ساز «نا» و «بی» در فارسی می‌پردازد. پایه‌گذار این نظریه با استفاده از شش مشخصه معنایی، نقش معنایی عناصر واژی از جمله وندها و عملکرد آنها را در فرایندهای ترکیب، اشتقاق و تغییر مقوله بررسی می‌کند. در این پژوهش داده‌های موردبررسی از نسخه ۲ پیکره همشهری استخراج شده‌اند و براساس نوع و معنای مقوله پایه چندمعنایی وندهای «نا» و «بی» موردبررسی قرار گرفته‌اند و با یکدیگر مقایسه می‌شوند. بررسی داده‌های پژوهش حاکی از آن است که معانی متفاوت نفی در کلمات دارای پیشوند «نا» به دلیل اصل هم‌نمایی است. البته، این اصل در مورد برخی از کلمات منفی پاسخ‌گوی معنای حاصل، نیست و برای توجیه معانی منفی این کلمات باید اصل هم‌نمایی را کنار بگذاریم و به مشخصه‌های معنایی پایه توجه کنیم؛ البته این موضوع در مورد «بی» صدق نمی‌کند و معانی حاصل از آن از طریق اصل هم‌نمایی توضیح داده می‌شود. همچنین، مشخص شد که هر دوی این وندها به‌جز در مواردی معدود، وندهای صفت‌ساز هستند.

واژه‌های کلیدی: رویکرد لیبر، وندهای منفی‌ساز، اصل هم‌نمایی، مشخصه‌های معنایی.

E-mail: ik395023@ikiu.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

۱. مقدمه

زبان فارسی از فرایند اشتقاق (مانند وندافزایی) برای ساخت واژه‌های جدید استفاده می‌شود که با این فرایند با معناشناسی ارتباط نزدیکی دارد؛ بدین معنا که با افزودن وند به یک پایه و ایجاد واژه جدید معنایی به معنای واژه مشتق افزوده شده یا معنای کاملاً جدیدی حاصل می‌شود. در این میان، ممکن است در واژگان حاصل چندمعنایی نیز دیده شود؛ چندمعنایی از موضوعات مهم مطالعات معناشناسی و روابط واژگانی است و زمانی اتفاق می‌افتد که یک واژه یا تکواژ چندمعنای مرتبط داشته باشد. لیبر (2004) چارچوب واژگان - معنایی خود را برای بررسی معنای ساخت‌واژه مطرح کرده و تمرکز خود را از معنای واژگان به سمت تأثیر معنایی ترکیب، اشتقاق و تغییر^۱ گذاشته است. لیبر (2004) با تکیه بر مشخصه‌های معنایی، با نگاهی متفاوت به وندها، به بررسی نقش معنایی آن‌ها پرداخته است. او بر این باور است که وندها نیز از مشخصه‌های معنایی ساخته شده‌اند. بنابراین، وندها نیز دارای محتوای معنایی و اسکت معنایی هستند، اما از بدنه معنایی، مقدار کمی دارند یا اصلاً ندارند.

هدف از پژوهش حاضر بررسی پیکره‌بنیاد وندهای منفی ساز «نا» و «بی» براساس رویکرد لیبر (2004) است. معانی این دو وند از نظر نوع معنای منفی‌ای که ایجاد می‌کنند، با یکدیگر مقایسه می‌شوند و مشخص می‌شود که آیا می‌توان معانی این دو وند را براساس رویکرد لیبر، توضیح داد یا خیر. پژوهش پیکره‌بنیاد می‌تواند نمونه‌هایی را که بسامد بالایی ندارند، اما در زبان وجود دارند، نشان دهد؛ همچنین، امکان ارائه نمونه‌هایی را در بافت کاربرد فراهم می‌کند؛ همچنین، معانی متفاوتی را که در فرهنگ لغت ذکر نشده‌اند یا توسط کاربران زبان استفاده می‌شوند و حاصل خلاقیت و نوآوری هستند، نشان دهد؛ این موضوع یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های پژوهش‌های پیکره‌بنیاد است که بر شم زبانی یا مطالعات فرهنگ لغتی ارجحیت پیدا می‌کند. به دلیل آنکه پژوهشی پیکره - بنیاد و با توجه به رویکرد لیبر در زبان فارسی درمورد وندهای نفی انجام نشده است، لازم است این پژوهش انجام شود تا مشخص شود که منظور از معنای منفی که توسط دو وند «نا» و «بی» منتقل می‌شود، چه نوع معنایی است در پژوهش حاضر تلاش شده است که نوع معنای نفی که وندهای «نا» و «بی» منتقل می‌کنند، براساس رویکرد لیبر، بررسی شوند. نویسندگان به دنبال پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها هستند که آیا با افزوده شدن پیشوندهای «نا» و

«بی» به پایه، مقوله پایه تغییری می‌کند یا خیر؟ همچنین، آیا براساس هم‌نمایی لیبر می‌توان چندمعنایی این پیشوندها را توضیح داد یا عوامل دیگری در تعیین معنای آن‌ها می‌توانند مؤثر باشند؟ نمونه‌هایی که در پژوهش بیان شده‌اند، به صورت تصادفی از میان نمونه‌های مستخرج از پیکره همشهری، ذکر شده‌اند. داده‌های مورد بررسی، از نسخه دوم پیکره همشهری استخراج شده‌اند. دلیل انتخاب این پیکره، حجم بالای ۱۵۰ میلیون کلمه‌ای آن است که کمک می‌کند، حتی موارد نادر زبانی را هم در آن‌ها شناسایی کنیم؛ همچنین، متن آن عمومی و زبان نوشتاری معاصر را نشان می‌دهد.

بدین منظور، تمام واژگان حاوی پیشوندهای «نا» و «بی» از پیکره فراخوانی شده‌اند. مجموعه همشهری پیکره‌ای است که حدوداً ۱۵۰ میلیون واژه حاوی ۳۱۸ هزار سند مربوط به اخبار سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۶ که با خزش وبسایت همشهری به صورت خام توسط گروه پژوهشی پایگاه داده دانشگاه تهران تهیه شده است (AleAhmad et al., 2009). با توجه به نیاز پژوهش، نرم‌افزار پیکره‌ای AntConc (Anthony, 2014) برای انجام جست‌وجوهای پیکره‌ای استفاده شده است. این نرم‌افزار دارای ۷ ابزار است که از میان آن‌ها ابزار واژه‌نمایی^۲ در فراخوانی داده‌ها استفاده شده است. ابزار واژه‌نمایی امکان جست‌وجوی واژه موردنظر و مشاهده آن را در بافت زبانی فراهم می‌کند. به منظور یافتن واژگانی که در ساختار آن‌ها پیشوندهای «نا» و «بی» وجود دارند، در قسمت جست‌وجو عبارت *نا** و *بی** (جداگانه) جست‌وجو شده‌اند. عبارت «تکواژ هدف*» در این ابزار به این معناست که تمام واژگانی که با تکواژ هدف آغاز می‌شوند نمایش داده شوند. چنین عبارتی احتمال نمایش واژگان نامرتب مثل نارنجی، بیا و ... را نیز فراهم می‌کند، اما تمام این موارد نامرتب حذف و در نهایت ۵۳۵ واژه با پیشوند «نا» و ۱۱۳۹ واژه با پیشوند «بی» مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۲. نفی در زبان فارسی

شقاقی (۱۳۸۱) بیان می‌کند: «مفهوم نفی کاربردهای متنوعی در زبان دارد؛ گاه، برای مشخص ساختن مفاهیم مهم، گاه برای بیان اخطار و هشدار و گاه برای صدور دستورالعمل به‌کار می‌رود. شقاقی (همان) در مورد وند «بی» بیان می‌کند که با افزودن این وند به اسم

واژه مشتق حاصل، قید هم می‌تواند باشد. وی راه تشخیص مقوله کلمه را اضافه کردن پسوند اسم‌سازی می‌داند و بیان می‌کند که اگر واژه حاصل خوش‌ساخت و قابل قبول بود، صفت است و اگر این‌چنین نبود، قید است.

پیشوندهای «نه یا نا» هر دو به یک معنی و برای افزودن معنای منفی یا متضاد به پایه به‌کار می‌روند. هر دو به ستاک مضارع فعل اضافه می‌شوند و صفت می‌سازند. صفت منفی ساخته شده از «نا یا ن» و ریشه فعل اغلب دارای جفت مثبتی است که با وند دیگری ساخته می‌شود؛ مانند نادان دانا، ناتوان توانا. پیشوند «نا» از ادوات سلب و نفی است و غالباً به صفت افزوده می‌شود و صفات منفی یا متضاد می‌سازد. گاه این پیشوند به اسم افزوده می‌شود و صفت می‌سازد؛ ناکام؛ اما این نوع ساخت دیگر رایج نیست.

براساس لیبر (2004)، وندهای نفی می‌توانند معنای تضاد یا تناقض را، بسته به پایه‌شان، منتقل کنند. او معتقد است که صفات مدرج می‌توانند رابطه تضاد ایجاد کنند و صفات غیرمدرج، ضرراً معنای تناقض را ایجاد می‌کنند. البته لیبر (همان) انواع متفاوتی از معنای منفی را توصیف می‌کند که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌کنیم:

۱.۲. منفی استاندارد^۳: به معنای $\text{not } X$ است؛ دوست نداشتن؛ موافق نبودن. این نوع نفی بیشتر در مورد عبارات فعلی است.

۲.۲. منفی سلبی^۴: به معنای بدون X یا از بین بردن X از... (از بین بردن حالت انفجاری . کم کردن یا از بین بردن کافئین از قهوه و...).

۳.۲. منفی عکس^۵: به معنای عکس عمل X (قفل کردن و قفل را باز کردن).

۴.۲. منفی تنزل‌دهنده^۶: انجام کاری به‌طور اشتباه (سو تفاهم)، سوءبرداشت. نافهم (خنک).

۵.۲. تضاد^۷ و تناقض^۸: تضاد به دو واژه‌ای گفته می‌شود که تمام مشخصه‌های آن‌ها به‌جز یک مشخصه یکسان باشد یا فقط در یک مشخصه اختلاف داشته باشند. در تضاد بین دو نقطه p و $\text{not } p$ ما با یک طیف روبه‌رو هستیم و می‌توانیم نقاط حد واسط هم داشته باشیم؛ یعنی این گروه درجه‌پذیر هستند؛ مانند بلند و کوتاه. در تناقض p و $\text{not } p$ را داریم؛ اما این نقاط انتها و ابتدا هستند و هیچ موقعیت حد واسطی بین آن‌ها وجود ندارد؛ یعنی این

گروه درجه‌پذیر نیستند؛ مانند مرده و زنده.

لیبر پیشنهاد می‌کند تمامی این معانی منفی را می‌توان با مشخصه [loc-] نمایش داد. این مشخصه به زمان و مکان برمی‌گردد؛ اگر وندی این مشخصه‌ها را بازنمایی کند، ارزش مثبت آن را خواهد داشت و اگر مشخصه‌های مکان و زمان را نداشته باشد، مشخصه منفی آن را دارا خواهد بود. در واقع، حضور این مشخصه با ارزش مثبت، نشان می‌دهد که زمان و مکان با یک آیم در ارتباط است.

۳. پیشینه پژوهش

احمدی گیوی و انوری (۱۳۸۶، ص. ۱۸۵) «نا» را پیشوندی می‌دانند که به اول کلمه ساده و در میان کلمه‌های مرکب می‌آید و صفت مرکب منفی می‌سازد. در لغت‌نامه دهخدا (۱۳۴۵) آمده است «نا» پیشوند حرف نفی است که بر مشتقات و صفات که کنایه از اسم فاعل و اسم مفعول است، داخل می‌شود. در این لغت‌نامه اشاره شده است که «نا» صورت دیگری از ن و نه در کلمات «ناآمدن و نابحق» و کلماتی همچون «نادیده و ناگفته» است. «نا» همچنین به معنی «بی» فارسی و «لا»ی عربی در کلمات «نامن و نااصل» و کلماتی همچون «ناامید و ناچیز» است و معنای «غیر»، «عکس» و «مقابل» را نیز در ترکیب‌هایی همچون «ناآزموده و نابینا» داراست.

کریمی دوستان، مرادی (۱۳۹۰) نقش معنایی پسوندهای «-نده» و «-ار» را در زبان فارسی براساس نظریه نمود معنایی - واژگانی لیبر (۲۰۰۴) بررسی و دلیل عملکرد متفاوت پسوندهای «-نده» و «-ار» را در واژه‌سازی، چندمعنایی بودن و به‌طور کلی منشأ تفاوت‌ها و تشابهات آن‌ها را بررسی کرده‌اند؛ همچنین، نقش این وندها نقش‌های معنایی کنشگری و کنش‌پذیری یا نقش‌های نحوی فاعلی و مفعولی نیست؛ بلکه این وندها هم مانند سایر عناصر واژی، مشخصه‌هایی معنایی به پایه‌ها اضافه می‌کنند و دلیل چندمعنایی بودن وندها ناشی از عملکرد متفاوت اصل هم‌نمایی است نه نقش معنایی آن‌ها.

آهنگر و مرادی (۱۳۹۵) به بررسی نقش معنایی پسوند «-ه» در چارچوب لیبر پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که این پسوند دست‌کم دارای سه اسکلت معنایی است. اسم عینی‌ساز، اسم معنا‌ساز دارای مفهوم رویداد/ فرایند و صفت‌ساز. اسم فاعل - محور، مفعول - محور،

اسم ابزار، مکان و نظایر آن بر اثر گسترش نقش معنایی اسم عینی‌ساز یا عملکرد متفاوت اصل هم‌نمایی در پیوند دادن موضوع وند با موضوع‌های پایه به‌دست می‌آید.

اندرو (2015) به بررسی ویژگی‌های معنایی پیشوندهای «in و dis» در چارچوب معنایی - واژگانی لیبر پرداخته است. در ابتدا او پایه‌هایی را که این پیشوندها به آن‌ها می‌پیوندند و نوع نفی که این پیشوندها تولید می‌کنند (از نظر معنایی) مورد بررسی قرار می‌دهد. در این پژوهش مشخص شده است که معانی متفاوت این پیشوندها به دلیل بازنمایی‌های متفاوت نیست، بلکه به دلیل تعامل معنای منفی عمومی این پیشوندها با ویژگی‌های پایه‌هایی است که این وندها همراهشان می‌آیند.

یوسفیان و همکاران (۱۳۹۴) به بررسی معنایی و دسته‌بندی حروف اضافه‌ی زبان فارسی بر پایه‌ی نظریه‌ی لیبر پرداخته‌اند. به اعتقاد آن‌ها حروف اضافه هم مانند سایر عناصر زبانی دارای معنایی مستقل هستند. همچنین، دلالت بر مکان و خط سیر یا مسیر از بارزترین ویژگی‌های حروف اضافه است؛ همچنین، حروف اضافه همانند سایر عناصر زبانی دارای بدنه‌ی معنایی‌اند که بر مواردی مانند جهت و بعد، دوری و نزدیکی به سطح یا تماس داشتن با آن نمود می‌یابند. نکته‌ی جالبی که نویسندگان در مقایسه‌ی دو رویکرد شناختی و لیبر به آن اشاره می‌کنند این است که هنگامی که در شناختی از نمونه‌ی متعارف صحبت می‌شود، در لیبر با عنوان اسکلت معنایی مطرح می‌شود.

۴. چارچوب لیبر

این چارچوب یک نظریه‌ی معنایی - واژگانی تجزیه‌ای^۱ است که در آن فرایندهای واژه‌سازی با رویکرد معناشناسی مورد توجه قرار می‌گیرند و تأکید بر تأثیرات معنایی اشتقاق، ترکیب و تبدیل است؛ هر عنصر واژی از لحاظ معنایی دارای دو بخش است: اسکلت معنایی - دستوری^۲ و بدنه‌ی معنایی - کاربردشناختی^۳. اسکلت، تجزیه‌پذیر و شامل مشخصه‌ها و ذرات معنایی است و این مشخصه‌ها می‌توانند موضوع داشته باشند؛ عملکردها و موضوع‌های اسکلت، به‌صورت سلسله‌مراتبی مرتب می‌شوند. اطلاعات مربوط به اسکلت‌ها از یک گویشور به گویشور دیگر ثابت است؛ یعنی انتظار می‌رود همه‌ی گویشوران اطلاعات پایه‌ای مشابهی

برای تکواژهای خاص داشته باشند. آنچه در فرایندهای اشتقاق، ترکیب و تغییر مقوله شرکت می‌کند، اسکلت معنایی است. لیبر نگاه ویژه‌ای به وندها دارد و معتقد است که وندها نیز مانند سایر اجزای کلام اسکلت معنایی دارند و می‌توان با تعیین اسکلت معنایی آن‌ها نقش معنایی آن‌ها را در واژه مشتق مشخص کرد. البته وی معتقد است که عوامل دیگری هم در تعیین نقش معنایی و چندمعنایی وندها دخیل هستند. بدنه، شامل دانش ادراکی و فرهنگی است و به‌طور کامل قابل فرمول‌بندی و نظام‌مند نیست و شامل دو بخش است؛ بخش اول شامل مشخصه‌های جهانی است که از نظر معنایی، در یک زبان فعال است. بخش دوم شامل تمام جنبه‌های معنایی مانند رنگ، عملکرد و بُعد را رمزگذاری می‌کند. بدنه کلی است و از مشخصات معنایی تشکیل نشده است و در یک عنصر واژی باید موجود باشد. همچنین، در طول حیات یک عنصر واژی تغییر می‌کند، ممکن است وزن ازدست بدهد یا وزنش اضافه شود، اما اسکلت بسیار کم‌تر در معرض تغییر است و نظام‌مند و سیستماتیک است.

۴-۱. دسته‌بندی عناصر واژی با توجه به مشخصه‌های معنایی

لیبر در سطح اول تمام عناصر واژی را، به سه دسته تقسیم می‌کند: گروه اول با نام پوششی ماده/شیء/جوهر؛ گروه دوم موقعیت^{۱۲} و گروه سوم روابط^{۱۳}. گروه اول مربوط به اسم‌ها، گروه دوم مربوط به فعل‌ها و صفت‌ها و گروه سوم برای توصیف حروف است.

۴-۲. مشخصه‌های معنایی

[ماده]: این مشخصه، مقوله معنایی ماده/شیء/جوهر را که معادل مقوله نحوی اسم است، توصیف می‌کند. ارزش مثبت آن اسم‌های ذات یا عینی (مثل میز) را توصیف می‌کند و ارزش منفی آن، اسم‌های معنی یا انتزاعی (مثل زمان) را توصیف می‌کند.
[پویا]: این مشخصه، موقعیت را درمورد یک رویداد نشان می‌دهد؛ بدین معنا که اگر رویداد موردنظر یک فرایند باشد، این مشخصه مثبت و اگر یک وضعیت را بازنمایی کند این مشخصه منفی خواهد بود.

وضع یا جایگاه رویدادی استنباطی [وجرا] (+/-ieps): این مشخصه می‌تواند تداوم و

تغییر جایگاه را نشان دهد؛ البته در حالتی که این مشخصه ارزش مثبت داشته باشد؛ اگر این مشخصه منفی باشد، در مورد تداوم و پیشرفت جایگاه نمی‌توان صحبت کرد.

[مکان]: عناصر واژگانی دارای این مشخصه، عناصری هستند که موقعیت یا مکان در زمان یا فضا به آن‌ها مربوط است.

[مقید]: اگر عنصر واژی دارای مشخصه‌ی مقید مثبت باشد از لحاظ زمانی و مکانی محدود می‌شود. اگر این مشخصه منفی باشد عنصر واژی محدودیت‌های درونی مکان و زمان را ندارد.

[ساختمند]: اگر عنصری دارای مشخصه‌ی ساختمند باشد، این عنصر از واحدهای درونی مشابه مجزا ساخته شده است. اگر این مشخصه، منفی باشد، مشخص می‌شود که عنصر حاوی آن از لحاظ مکانی و زمانی یکنواخت است و از لحاظ درونی، مجزا و متمایز نشده است.

برخی از وندها فقط موجب تغییر مقوله پایه می‌شوند و سهم معنایی زیادی در واژه حاصل ایفا نمی‌کنند. اما برخی دیگر از وندها معنایی را به پایه اضافه می‌کنند. توجه داشته باشید که برخی از وندها علاوه بر تغییر معنا باعث تغییر مقوله دستوری پایه هم می‌شوند؛ وندها یک اسکت دارند و توزیع معنایی آن‌ها می‌تواند از طریق مشخصه‌های معنایی مشابه که برای توصیف معنای کلمه پیچیده مورد نیاز است، به حساب بیاید. در واژگانی که پیشوندافزایی در آن‌ها صورت می‌گیرد، وندها هسته محسوب می‌شوند؛ به این دلیل که پیشوندها می‌توانند ویژگی‌های ارجاعی پایه را تغییر دهند؛ در واقع، موضوعی که هسته است، ارجاع و مقوله واژگانی کلمه پیچیده را مشخص می‌کند. به اعتقاد لیبر، مقوله هر واژه مشتق را بیرونی‌ترین وند آن تعیین می‌کند. توزیع معنایی وندها می‌تواند از طریق مشخصه‌های معنایی مشابه توضیح داده شود. درست است که وندها یک بخش اسکلتی دارند، اما محتوای معنایی یک وند انتزاعی و نامشخص است؛ چون وندها بدنه ندارند (بدنه کمی دارند) و همین امر باعث چندمعنایی وندها می‌شود. لیبر علاوه بر اسم‌ها، فعل‌ها و دیگر مقولات دستوری، برای سطوح پایین‌تر از واژه مانند تکواژها هم موضوع در نظر می‌گیرد؛ به بیان دیگر، برای وندها می‌توانیم همان ویژگی‌های کلمات ساده را در نظر بگیریم؛ پس برای وندها هم می‌توانیم موضوع تعیین کنیم. مثلاً، کلمه «مادر» دوظرفیتی است (مادر کسی است که فرزندی دارد):

مرجع (خود مادر) و دارنده^{۱۴} (بچه). پس اسکت مادر به طور کلی به این صورت در نظر گرفته می شود.

مادر [+ماده، +پویا] (ارجاعی)، ([])

صفت‌ها به دسته موقعیت‌ها تعلق دارند و به طور خاص، وضعیت‌ها^{۱۵} را نشان می‌دهند. اسکت آن‌ها به این صورت است:

قرمز [- پویا، + درجه پذیر ([])] (Lieber, 2009, pp.35-42).

برای افزوده شدن وند به پایه، باید مشخص کنیم که یک وند در کنار چه پایه‌هایی، با چه مقولات دستوری قرار می‌گیرد (Lieber, 2007).

۳-۴. اصل هم‌نمایی

در نظریه لیبر، اصلی به نام اصل هم‌نمایی برای گره زدن موضوع‌ها به همدیگر به کاررفته تا تعداد عناصر واژی که در نحو ظاهر می‌شود با تعداد موضوع‌ها برابر باشد. در ساخت یک واژه قاموسی پیچیده نه تنها ساختارهای نحوی در کنار هم واقع می‌شوند، بلکه ساختارهای معنایی (اسکت‌های معنایی) نیز در کنار هم قرار می‌گیرند؛ بنابراین ساختار معنایی به دنبال ساختار نحوی حاصل می‌شود. لازمه ایجاد یک واژه پیچیده، خواه مشتق باشد خواه مرکب یا ترکیب، کار هم قرار گرفتن چند جزء در یک عنصر ارجاعی واحد است. این عنصر ارجاعی است که تعیین می‌کند عملاً چند موضوع در نحو نمایان شود. این واحدهای ارجاعی یا مدلول‌ها را موضوع می‌نامند. هم‌نمایی وسیله‌ای است که ما برای به هم گره زدن موضوع‌های اجزاء تشکیل‌دهنده واژه پیچیده نیاز داریم تا اینکه فقط موضوع‌هایی که از لحاظ نحوی فعال هستند حاصل شود (Lieber, 2004, p.45). هم‌نمایی، ابزاری است که ما برای به هم بستن موضوع‌هایی که از لحاظ نحوی فعال هستند، بدان نیاز داریم و بر ویژگی‌های ارجاعی کلمه پیچیده تأثیر می‌گذارد و بر موضوع‌های هسته و غیرهسته عمل می‌کند. در ساختاری که اسکت‌های معنایی باهم ترکیب می‌شوند، بالاترین موضوع عضو غیرهسته‌ای را با بالاترین موضوع هسته (ترجیحاً موضوع بدون نمایه) هم‌نمایه کنید. هسته آن عنصری است که ویژگی‌های یک ساختار را تعیین می‌کند (Booji, 2005). لیبر معتقد است که هسته

آن تکرار است که مقوله و معنای کلمه یا بن را مشخص می‌کند (Lieber, 2010a, p.200). لیبر (1992) معتقد است در وندافزایی بیرونی‌ترین وند، به‌عنوان هسته عمل می‌کند. برای مثال، در کلمه *player* وند «-er» هسته محسوب می‌شود؛ طبق تعریف لیبر، چون این کلمه یک اسم است و اضافه شدن وند «-er» یک فعل را به اسم، تبدیل کرده است، پس، وند به‌عنوان هسته محسوب می‌شود. همچنین، «-er»، بیرونی‌ترین وند هم هست. این وند معنای فاعلی را به فعل اضافه کرده است. لیبر (2010) می‌گوید که هسته سازهای است که مقوله دستوری و ویژگی‌های معنایی کل کلمه را مشخص می‌کند. آرانوف و فودمن (2011) هسته را به‌عنوان عنصری می‌دانند که نقش دستوری و معنای کل سازه را مشخص می‌کند. هم‌نمایه‌سازی با شرایط معنایی موضوع هسته در صورتی‌که هسته شرایطی برای هم‌نمایه شدن داشته باشد، باید سازگاری داشته باشد. در این اصل، اصل ترکیب‌پذیری معنایی نهفته است؛ یعنی زمانی که این اصل درمورد واژه‌های مشتق از وند «نا» صدق می‌کند یعنی معنای متعارف این وند با معنای متعارف پایه ترکیب شده و معنای واژه مشتق را می‌سازد، اما ممکن است در مواقعی این موضوع صدق نکند و واژه مشتق، معنایی متفاوت از ترکیب معنای وند در کنار پایه داشته باشد.

براساس لیبر (2004)، اسکلت وندها به شکل زیر خواهد بود:

$[-loc(i), [i], [i]]$ و ویژگی‌های پایه $[-loc(i)]$

وندها هم مانند دیگر مقولات دستوری، دارای موضوع هستند که برای بازنمایی یک نوع از معنا باید با یکی از موضوع‌های پایه هم‌نمایه شوند (طبق اصل هم‌نمایی) و اینکه وندها با مشخصه معنایی $[-loc]$ نشان داده می‌شوند؛ همچنین، هر وند وابسته‌ای است که باید در کنار یک پایه بیاید؛ درواقع، از ویژگی‌های وندها نیاز آن‌ها به یک پایه است. به اعتقاد لیبر (همان) وند با مشخصه‌های پایه‌هایشان در تعامل هستند. تعامل بین موضوع‌های وند و پایه بر ویژگی‌های ارجاعی کلمه حاصل، تأثیر می‌گذارد. در این نمونه برای نشان دادن اصل هم‌نمایی ما فرض کردیم که پایه دارای دو موضوع است. هم‌نمایه شدن موضوع وند با هرکدام از موضوع‌های پایه می‌تواند یک نوع معنا را (معنای کلمه) القا کند. گرچه بعدها خواهیم دید که همیشه هم این‌طور نیست (Lieber, 2004). بالاترین موضوع اسکلت، موضوع نقش واژگانی هسته است.

لیبر پیشنهاد می‌کند که دو راه برای ایجاد یک اسکلت وجود دارد:

$$a) Af_1 ([], [Bf_2 ([])])$$

«a» در اشتقاق

$$b) Af_1 ([]), [Bf_2 ([])]$$

«b» در ترکیب

در پژوهش حاضر ما با «a» سروکار داریم. از آنجایی که وندها اسکلت خاص خودشان را دارند، وندافزایی به معنای اضافه کردن این اسکلت به عنوان خارجی‌ترین نقش^{۱۱} برای اسکلت پایه است و پایه را به صورت «a» وصل می‌کند. بالاترین موضوع هسته، موضوع وند است. وندها در بازنمایی‌هایشان با نقش‌ها و موضوع‌های خاصی می‌آیند و در نتیجه اصل هم‌نمایی لازم است تا نمایی (indexing) موضوع‌های این وندها را با پایه‌ها تنظیم کند.

۵. تحلیل داده‌ها و بحث

داده‌های پژوهش براساس مقوله پایه، مقوله حاصل از وندافزایی و معنای حاصل از وندافزایی بررسی و نتایج زیر حاصل شد. ۵۳۵ واژه مشتق از وند «نا» و ۱۱۳۹ واژه مشتق از وند «بی» در پیکره مشاهده شده است. پیشوند «نا» با پایه‌هایی از مقوله‌های صفت، اسم، قید، بن مضارع، بن ماضی و ضمیر می‌تواند معنای نفی را ایجاد کند؛ از ۵۳۵ موردی که در آن‌ها پیشوند نفی «نا» به کار رفته، ۳۷۰ مورد همراه با صفت، ۱۲۰ مورد همراه با اسم، ۲۳ مورد همراه با قید، ۱ مورد همراه با ضمیر، ۵ مورد همراه با بن مضارع، ۳ مورد همراه با مصدر و ۱ مورد همراه با بن ماضی آمده‌اند. این ارقام، «فراوانی نوع»^{۱۷} واژگان مشتق از وند مورد نظر را نشان می‌دهند. در ۲۰ مورد هم «نا» به پایه‌ای اضافه شده که به صورت جداگانه یک واژه مستقل در نظر گرفته نمی‌شوند که با ساخت ناهمپایی توضیح داده خواهد شد. با بررسی داده‌ها مشخص شد که مقوله حاصل از وندافزایی با وند «نا» در همه موارد صفت است؛ به جز در مواردی که «نا» با مصدر و اسم ترکیب می‌شود. به بیان دیگر، جز در مواردی معدود، در بقیه موارد ما با تغییر مقوله پایه به صفت روبه‌رو هستیم. می‌توانیم بگوییم که «نا» بیشتر، یک پیشوند نفی صفت‌ساز است. شاید بتوان این‌گونه توجیه کرد که با توجه به

داده‌ها در بیشتر موارد پیشوند «نا» با صفت‌ها ترکیب شده است. در ترکیب با پایه‌هایی که مقوله دستوری‌شان قید است، تمام قیده‌ها به‌جز یک مورد (نابهنگام) از نوع قید حالت هستند و نمونه‌ای از انواع دیگر قیده‌ها به‌چشم نمی‌خورد. بنابراین، «نا» برای انتقال معنای منفی در کنار پایه قیدی، فقط با پایه‌ای که قید حالت است، می‌تواند ترکیب شود. در همه موارد مشتق از «نا»، جز در برخی از موارد معدود، با تغییر مقوله پایه روبه‌رو هستیم. لیبر (2004, p.90). تغییر مقوله را وندافزایی صفر نمی‌داند، بلکه آن را بازفهرست سازی^{۱۸} عناصر در واژگان می‌داند؛ یعنی واژگان اجازه ورود مدخل‌های تازه را به درون خود می‌دهند. همچنین، مشخص شد که بسیاری از معانی حاصل از ترکیب پیشوند «نا» با پایه، با اصل هم‌نمایی لیبر مطابقت دارند؛ یعنی با هم‌نمایه شدن موضوع هسته با موضوع غیرهسته می‌توان یکی از معانی متعارف منفی که «نا» آن‌ها را بازنمایی می‌کند، به‌دست بیاوریم.

در مورد «بی» مشاهده شده است که ۱۰۲۱ مورد همراه با پایه اسم آمده و مقوله واژه مشتق را به صفت تبدیل کرده است. همچنین، این «بی» در ۱ مورد در کنار صفت قرار گرفته بدون آنکه مقوله دستوری واژه حاصل تغییری کند. در ۱۱۴ مورد هم «بی» در کنار پایه‌هایی قرار گرفته که با ساخت ناهمپایگانی قابل توضیح هستند؛ از این ۱۱۴ مورد، ۱۰۷ اسم ساخته شده و ۷ مورد از واژگان مشتق هم قید هستند. این «بی» تمایلی چندانی به همراهی با پایه‌های فعلی ندارد و تنها در ۳ مورد همراه با بن گذشته آمده و اسم مصدر ساخته است.

جدول ۱: واژه‌های مشتق از «بی»

Table 1: words derived from "bi"

درصد	واژه‌های مشتق حاصل از «بی»	مقوله پایه	ردیف
٪۸۹.۶۴	۱۰۲۱	اسم	۱
٪۰.۲۶	۳	بن ماضی	۲
٪۱۰.۰۰۸	۱۱۴	مقولات ناهم‌پایه	۳
	۱۱۳۹	تعداد کل	۴

جدول ۲: واژه‌های مشتق از «نا»

Table2: words derived from "naa"

ردیف	مقوله پایه	واژه‌های مشتق حاصل از «نا»	درصد
۱	اسم	۱۲۰	۲۲.۴۲٪
۲	صفت	۳۷۰	۶۹.۱۵٪
۳	قید	۲۳	۴.۲۹٪
۴	بن ماضی	۱	۰.۱۸٪
۵	بن مضارع	۵	۰.۹۳٪
۶	مصدر	۳	۰.۵۶٪
۷	مقولات ناهم‌پایه	۱۳	۲.۴۲٪
۸	تعداد کل	۵۳۵	

۱.۵. پیشوند «نا»

ناگفته: به معنای گفته نشده است. گفته یک صفت مفعولی است. در جمله «حرف او ناگفته ماند» این صفت دارای دو موضوع است.

(۱) ... زن بودیسم مآلاً امر ناگفته از جهان‌نگری شاعر و تماشای شاعرانه برمی‌آید که ...

در واژه «ناجوانمرد»، پیشوند «نا» با صفت جوانمرد آمده است و یک صفت با معنای نفی استاندارد ایجاد کرده است. اگر «نا» و «جوانمرد» هرکدام یک موضوع (جوانمرد دارای موضوع ارجاعی است) داشته باشند، این موضوع‌ها طبق اصل هم‌نمایی، هم‌نمایه می‌شوند و معنای نفی را ایجاد می‌کنند. در تعیین موضوع‌های پایه، نیاز داریم که ببینیم آن پایه به چند مشارکت‌کننده نیاز دارد. مثلاً در جمله «او یک جوانمرد است»، ما با یک مشارک یعنی «او» روبه‌رو هستیم؛ پس جوانمرد یک موضوعی است.

(۲) ... و سعید دلیری هم همین‌طور «سینمایی که دهقان آن را ناجوانمرد می‌داند، ...

(۳) ... و خلفکاران ناجوانمرد هم یکی پس از دیگری فرار را بر قرار ترجیح دادند و تأسف ...

ممکن است در برخی موارد پایه ما دارای بیش از یک موضوع باشد. مثل شاعر که دارای دو موضوع است؛ یک موضوع ارجاعی و یک موضوع آنچه توسط شاعر گفته یا نوشته می‌شود. پیشوند منفی‌ساز «نا» گاهی همراه با بن مضارع، به‌عنوان پایه، می‌آید. نایاب: پایه از

فعل یافتن است که پویا و دوظرفیتی است. مثلاً در جمله «من آن را یافتم»، «من» به عنوان فاعل و آن را به عنوان مفعول ظاهر شده‌اند. موضوع بیرونی باید دارای اراده باشد و مفعول می‌تواند دارای اراده باشد یا نباشد. از آنجایی که «نا» برای ترکیب شدن با پایه شرط خاصی ندارد، یعنی موضوع درونی می‌تواند نایاب باشد یا نباشد؛ بنابراین، موضوع «نا» باید با موضوع درونی هم‌نمایه شود تا معنای نایاب بودن را به دست بدهد. پایه یاب در کنار وند «نا» به معنای چیزی است که پیدا نمی‌شود (کمیاب است و فراوان نیست). پس معنای منفی متضاد دارد. در مقابل کمیاب و فراوان؛ یعنی با یک طیف روبه‌رو هستیم. به بیان دیگر پایه دارای ویژگی درجه‌پذیر بودن است؛ در نتیجه، در کنار «نا» معنای تضاد را نشان می‌دهد. اگر پایه دارای ویژگی درجه‌پذیر بودن نباشد، کلمه حاصل نمی‌تواند تضاد ایجاد کند.

«ناشناس» به معنای کسی است که شناس نیست (شناختن یا ندانستن)؛ یعنی معنای منفی استاندارد؛ استاندارد است به این دلیل که پای یک پایه فعلی در میان است؛ یعنی شناختن که یک فعل اندیشگانی (مربوط به ذهن) است و دارای مشخصه -پویاست؛ یعنی ایستا و دارای دو موضوع بیرونی و درونی است. من او را می‌شناسم. موضوع بیرونی باید دارای اراده و زنده باشد. موضوع درونی می‌تواند زنده باشد یا نباشد. مثلاً در جمله مریم این برند را می‌شناسد، مریم ذی‌شعور و جاندار و برند یک چیز غیرجاندار است. حال برای اینکه بگوییم یک چیز یا یک شخص، ناشناس است، در این حالت «نا» شرطی برای جاندار یا غیرجاندار بودن ندارد. پس موضوع «نا» هم با موضوع درونی می‌تواند هم‌نمایه شود و هم با موضوع بیرونی پایه.

(۴) ... دو بامداد گروهی از افراد ناشناس با حمایت مستقیم و نیز گروهی ملبس به لباس...

(۵) او می‌گوید ناشناس ماندن منابع مالی مهمتر از قانون است.

(۶) این ترس، منشاء دوگانگی وجود شاعر است و وجود ناشناخته (مه آلود) او را ...

ناشناخته: [- موقعیت (- پویا (> ارجاعی <))]: شناخته‌شده نیست: معنای نفی استاندارد.

«نادان» به معنای کسی است که دانا نیست؛ یعنی معنای منفی متناقض. نمی‌توانیم این معنای نفی را تضاد در نظر بگیریم؛ به دلیل آنکه ما با یک پیوستار روبه‌رو نیستیم؛ کسی که داناست نمی‌تواند هم‌زمان نادان باشد. «دان» هم ویژگی - پویا را داراست و یک فعل اندیشگانی و ایستاست؛ یعنی فعلی که با عملیات ذهنی در ارتباط است و کاری انجام نمی‌شود که دارای پایان و آغاز باشد. نافهم نمونه مشابه نادان است. در این نمونه هم ما دانستن را

نمی‌توانیم به یک موجود غیرجاندار نسبت دهیم. مثلاً نمی‌توانیم بگوییم که میز هیچ چیز نمی‌داند. بنابراین، موضوع بیرونی فعل دانستن باید جاندار و ذی‌شعور باشد، اما چنین شرطی برای موضوع درونی وجود ندارد. حال برای اینکه «نا» به همراه پایه بتواند معنای «کسی که آگاهی ندارد» را منتقل کند، باید موضوع آن با موضوع بیرونی هم‌نمایه شود.

(۷) که برخی افراد فرصت‌طلب و نادان، تحت عنوان اسلام و انقلاب علیه

در نمونه ۸ واژه «ناخواه» مشاهده می‌شود که به معنای «چیزی یا کاری است که برخلاف میل کسی انجام گرفته و در مقابل کلمه خواه» است. جالب است که تمامی ۷۹۳ موردی که از این واژه در پیکره مشاهده شده، همراه با واژه «خواه» آمده است. خواستن یک فعل دو ظرفیتی و ایستا (پویا) است؛ کسی چیزی را می‌خواهد. موضوع بیرونی این فعل باید دارای شروطی باشد؛ مثلاً «دارای اراده بودن»؛ اما این شرط برای موضوع درونی ضروری نیست؛ بنابراین در این واژه که «ناخواه» به معنای «چیزی یا کاری برخلاف میل کسی است»، پیشوند «نا» شرط «ارادی بودن یا نبودن» را دارا خواهد بود؛ پس، باید با موضع بیرونی پایه هم‌نمایه شود تا این معنا منتقل شود. معنای منفی آن از نوع استاندارد است. خواستن یک فعل ایستاست؛ یعنی «- پویا».

تمام این نمونه‌ها نشان می‌دهند برای بازنمایی معنای منفی استاندارد، «پویا بودن یا نبودن پایه» تأثیری در نوع معنای منفی ندارد؛ حتی زمانی که بن مضارع در کنار وند «نا» قرار می‌گیرد، بدون آنکه بدانیم فعل ما اندیشگانی است یا خیر، معنای متضاد ایجاد می‌شود؛ پس، وند «نا» در کنار بن مضارع معنای «متضاد و استاندارد» را بازنمایی می‌کند، پس، شاید بتوان گفت که مقوله پایه وند، تعیین‌کننده معنای «استاندارد و متضاد» است.

(۸) با فرض پذیرش تکثر، خواه و ناخواه تنوع آراء با هم برخورد می‌کند.....

«ناکس» به معنای «شخص رذل و پلید و فرومایه در مقابل کس به معنای خویشاوند» است. «کس» دارای دو موضوع ارجاعی (شخصی در دنیای بیرون) و یک موضوع دیگر به معنای «دارنده صفات» است. موضوع «نا» نمی‌تواند با موضوع ارجاعی برای انتقال این معنای نفی هم‌نمایه شود؛ بنابراین، باید با موضوع درونی که به معنای «دارنده صفات» است، هم‌نمایه شود تا بتواند معنای «شخص دارای رذیلت» را نشان دهد. دو واژه «کس و ناکس» متناقض هستند؛ یعنی «نا» در پیوند با پایه «کس» که یک اسم ذات است، معنای منفی متناقض

را ایجاد کرده است؛ البته در مواردی هم که با اسم معنی آمده است، بیشتر معنای منفی متناقض از آن متبادر می‌شود. در بیشتر موارد «نا» به همراه اسم معنای منفی متناقض را ایجاد کرده است.

(۹) ... و اینترنت خبری نبود تا هر کس و ناکس دست به عمل شنیع «کتابسازی» ...

اگر قرار بود معنای واژه «ناکس» براساس اصل هم‌نمایی، یعنی ترکیب معنای وند «نا» و معنای پایه، یعنی «مرد»، به دست بیاید، معنای این واژه می‌بایست «مرد نبودن و زن بودن» باشد؛ اما اینگونه نیست؛ بلکه به معنای کسی است که «جوانمردی ندارد و اهل خیانت کردن است» (دهخدا، ۱۳۴۵). مرد دارای دو موضوع ارجاعی (بیرونی) و موضوع زن نبودن (درونی) است. اگر «نا» در اینجا دارای موضوعی باشد (که آن را به معنای نداشتن، یا نبودن در نظر بگیریم)، هم‌نمایه شدن آن با هر یک از موضوع‌های مرد نمی‌تواند چنین معنایی (یعنی اهل خیانت بودن) را القا کند؛ اگر با موضوع بیرونی، یعنی یک مرد در دنیای بیرون، هم‌نمایه شود و منظور ما از «نامرد» این باشد که آن مرد خاص در دنیای بیرون نیست، با معنای «نامرد» در فرهنگ لغت متناسب نخواهد بود. اگر موضوع «نا» با موضوع درونی یعنی «زن نبودن» هم‌نمایه شود، باز هم نمی‌توانیم این معنا را به دست بیاوریم؛ یعنی اگر فرض کنیم که پیشوند «نا» دارای یک موضوع و «مرد» هم دارای موضوعی است، طبق اصل هم‌نمایی این دو موضوع باید با هم هم‌نمایه شوند و معنای منفی «زن نبودن» را که معنای منفی از نوع متناقض است، به وجود بیاورد؛ اما می‌بینیم که چنین اتفاقی نیفتاده است و به معنای «آدم خیانت‌کار» است. بنابراین، بهتر است بگوییم که «نا» موضوعی ندارد که اصل هم‌نمایی خواهد اعمال شود؛ یعنی اگر در نظر بگیریم که «نا» دارای موضوعی نیست که بخواهد با موضوع مرد هم‌نمایه شود، پس دیگر معنای «متعارف نبودن، یا نداشتن، یا بدون» از آن متبادر نمی‌شود و می‌توانیم به راحتی معنای نامتعارف حاصل از ترکیب وند «نا» را با پایه‌اش توضیح دهیم. نتایج حاصل از بررسی واژه «نامرد» با نتایج به دست آمده در پژوهش اندرو (۲۰۱۵) هم‌راستاست.

(۱۰) ... بود که در آن مرد از نامرد بازشناخته شد. آیا تاریخ، مردانی اینچنین را ...

در نمونه ۱۱ واژه «مرد» هم به معنای فردی که از نظر بیولوژیک ویژگی‌های مرد بودن را داراست، نیست؛ در این صورت، دو واژه «مرد» و «نامرد» در مقابل یکدیگر قرار می‌گیرند.

یوسفیان و همکاران (۱۳۹۴) به مورد جالبی اشاره می‌کنند و اینکه در معناشناسی شناختی، نظریه‌ای به‌نام نظریه سرنمونی وجود دارد که در آن مشخص می‌شود که یک واژه یک معنای سرنمونی و متعارف دارد که دارای بسامد بالایی است؛ سرنمون در نظریه لیبر با عنوان اسکلت معنایی مطرح شده است. اما همین واژه در موقعیت‌ها و متون متفاوت می‌تواند معانی دیگری هم با جزئیات دیگری داشته باشد. در واژه «مرد» و «نامرد» هم می‌توان چنین چیزی را می‌توان مطرح کرد. «مرد» در اسکلت معنایی خود دارای ویژگی‌های زیست‌شناختی خاص خود است و علاوه بر این ویژگی‌های هسته‌ای و اصلی، دارای یکسری صفات و خصوصیات است که به رفتار و منش برمی‌گردد؛ حال اگر کسی چنین خصوصیات اخلاقی را نداشته باشد، با واژه «نامرد» توصیف می‌شود.

(۱۱) ... مثل شوکت ترسیم نکرده است که نامرد، بی‌وفا، ضعیف‌کش، ...

در موارد دیگری هم به چنین معنای نامتعارفی برمی‌خوریم که با اصل هم‌نمایی لیبر هماهنگ نیستند؛ مثل «نازن» (به معنای کسی که ویژگی‌های زنانه ندارد)، «ناشاعری» (به معنای غیرحرفه‌ای بودن) «نابازار» (یعنی فروش و بازار مناسب نیست)، «ناناسان» (یعنی کسی که انسانیت ندارد؛ نه اینکه مثلاً انسان در تقابل با حیوان قرار دارد).

(۱۲) ... هم ضعف تألیف و ناشاعری داد می‌زند. شاعر کلمه «فاصله» را ...

«ناشاعری» به معنای آن است که «کسی خود را شاعر می‌داند، اما درواقع، اصول شاعر بودن را بلد نیست و ویژگی‌های اولیه شاعری را نمی‌داند»؛ بنابراین، به معنای «کسی که شاعر نیست و مثلاً راننده است»، نمی‌تواند باشد.

(۱۳) ... شخصیت زوال‌یافته‌ای است ناناسان، تهی‌شده از هر چه خصیصه ...

«ناناسان» به معنای «حیوان بودن» نیست، بلکه به معنای «کسی است که ویژگی‌ها و خصایص نیکوی انسانی را ندارد».

(۱۴) ... تعبیری توسط جنابعالی تحت عنوان نابازار بهداشت و درمان در برخی از رسانه‌ها ...

«نابازار» یعنی «فروش و بازار مناسب نیست» نه اینکه «جایی که بازار نیست و مثلاً پارک است».

(۱۵) ... این ببرید و برچسب نامتعادل و نازن بودن را قبول کنید. به این ترتیب روشن می‌شود ...

در تمامی این موارد محاسبات ما برای ترکیب‌پذیری معنایی موضوع‌های وند و پایه براساس اصل هم‌نمایی به هم می‌ریزد؛ درواقع، اصل هم‌نمایی و وجود موضوع در وند و

پایه نمی‌تواند معنای متفاوت این وند منفی‌ساز را توجیه کند. همچنین، در بافت کاربرد است که معنای وند موردنظر در واژه مشتق از آن، مشخص می‌شود؛ با این توضیحات اگر نپذیریم که وندها دارای موضوعی هستند که نیاز دارند براساس اصل هم‌نمایی، با موضوع پایه، هم‌نمایه شوند، در این صورت می‌توانیم معنای متفاوت پیشوند منفی‌ساز «نا» را توجیه کنیم. در نتیجه، دیگر به اصل هم‌نمایی نیاز نخواهیم داشت؛ به بیان دیگر، داده‌های بالا نشان می‌دهد که اگر ما برای وند «نا» موضوع درنظر بگیریم، نمی‌توانیم چنین معنای متفاوتی را توجیه کنیم؛ پس بهتر است برای وندها موضوع درنظر نگیریم تا نیازی به اصل هم‌نمایی نباشد و بتوانیم بگوییم که چرا برخی از کلمات معنای متعارف منفی را منتقل نمی‌کنند. بنابراین، صورت اصلاح‌شده را می‌توانیم برای انواع معنای منفی به‌کار ببریم. این موضوع اولین بار توسط اندرو (2015) در زبان انگلیسی در مورد وندهای «dis-, in-» مطرح شد.

پس اسکلت وند «نا» به شکل زیر درمی‌آید:

[- موقعیت (> پایه <)]

پس وند ما دیگر دارای موضوع نیست و باهم‌آیی وند در کنار پایه است که معنای منفی متفاوتی را بازنمایی می‌کند. البته نباید نقش بافت کاربرد را در پیکره، در تعیین معنای وند موردنظر نادیده گرفت، زیرا گاهی باهم‌آیی واژگان می‌تواند معنای متفاوتی را برای اجزای کلام رقم بزند.

نامید: [- موقعیت (] - پویا (> ارجاعی <) : امید دو ظرفیتی است. یک موضوع ارجاعی دارد و یک موضوع دیگر که دارنده است. بنابر توضیحات ارائه شده ما نمی‌توانیم براساس اصل هم‌نمایی همه معنای حاصل از اشتقاق را (حداقل در مورد پیشوند نا) به‌کار بگیریم. (۱۶).... توان کرد. از این به بعد برشت از موقعیت شاعر هرج و مرج طلب و نامید به نقاد...

برخی از پایه‌هایی که در کنار وند «نا» قرار می‌گیرند، هیچ‌کدام از مقولات دستوری متداول را ندارند؛ مثلاً واژه‌های نانظمی، نامهری، ناسازی، ناعدالتی، ناندیشی، نازمانی، انگاشتگی. همان‌طور که می‌بینیم پایه‌های نظمی، انگاشتگی، اندیشی، سازی واژگانی نیستند که در زبان فارسی وجود داشته باشند. شقاقی (۱۳۸۶، صص. ۸۶-۸۷) وندافزایی پایگانی و ناپایگانی را مطرح می‌کند؛ به این معنا که اگر وندافزایی به صورت مرحله‌به‌مرحله انجام شود، آن را پایگانی می‌نامیم؛ مانند بی‌ثباتی؛ یعنی در ابتدا واژه «بی‌ثبات» ساخته می‌شود و سپس،

و ندادن افزایشی صورت می‌گیرد، اما در مواردی مانند «ناکفایتی» به یکباره و به‌طور هم‌زمان و ندادن افزایشی شکل گرفته است، زیرا واژه «کفایتی» در فارسی وجود ندارد که ندادن افزایشی به آن صورت بگیرد. در اشتقاق پایگانی و ندها یک‌به‌یک به پایه اضافه می‌شوند اما در ناهمپایگانی به صورت هم‌زمان.

۲-۵. پیشوند «بی»

در مورد پیشوند «نا» دیده شد که بهتر است این وند را بدون موضوع در نظر بگیریم تا بتوانیم معنای ای را توضیح دهیم که براساس اصل هم‌نمایی نمی‌توان توضیح داد. حال می‌خواهیم با بیان نمونه‌هایی از وند «بی»، مشاهده کنیم که معانی متفاوت این وند به چه صورت توضیح داده خواهد شد. در جدول ۱ مشاهده شد که این وند در کنار چه پایه‌هایی قرار می‌گیرد.

(۱۷) ... استفاده کرده و توازن متعارف منطقه را با بی‌ثباتی و چالش خطرناک مواجه کنند...

(۱۸) ... می‌رود که برای نمایش بی‌گناهی نرگس و ایمان او به زندگی بهتر طرح‌ریزی...

(۱۹) ... گرفت فرود آمد پس این، بی‌مبالغه، دختر شد انجیرهای خیس سراسیمه ...

(۲۰) ... گروه فشار مسلح به باتوم با بی‌احترامی و توهین به مردم عزادار و دستجات عزاداری که

(۲۱) ... و کمک مالی به فردی بی‌بضاعت را داشت. وی افزود: این فرد در تماس تلفنی متذکر شد که ...

(۲۲) ... آرایش متوازن این مجموعه ظاهراً بی‌انتها بیننده شگفت‌زده را به اعماق فضای لایتنهای می‌کشاند...

«انتها» اسم است که به‌عنوان پایه وند «بی» در اینجا مشاهده می‌شود.

(۲۳) ... پیش از این مجموعه‌های مستندرویی تا بهشت، سودا، صحیفه عشق، راه

بی‌بازگشت برای صهیونیسم، جدال و مسلمانان را از این کارگردان در سیما دیده‌ایم. این برنامه ۱۳ قسمتی قرار است ...

در نمونه ۲۳ وند موردنظر همراه با بن گذشته آمده است و معنای نفی استاندارد ایجاد کرده است.

(۲۴)... که برای مقابله با این شیوه بی احتیاطانه مطبوعات، سیاستی اتخاذ کرده اند...

(۲۵)... افرادی که بی اشتها هستند، بهتر است از مواد غذایی حاوی فیبر و...

در تمامی واژه‌های مشتق از «بی» معنای منفی تناقض و متضاد و در موارد اندکی (همراه با پایه فعلی) نفی استاندارد حاصل شده است. مثلاً «بی‌بضاعت» در مقابل «دارای بضاعت» دارای تضاد است، زیرا ما در مورد واژه «بضاعت» درجه‌پذیری داریم؛ یعنی ما واژگان «بی‌بضاعت»، «کم‌بضاعت» و «دارای بضاعت» را داریم؛ یعنی به ترتیب معانی «کسی که توان مالی ندارد»، «کسی که توان مالی کمی دارد» و «کسی که دارای توان مالی خوبی است»، دارند؛ پس چون با یک طیف روبه‌رو هستیم در این مورد وند «بی» دارای معنای منفی متضاد است. در مورد مثال ۲۵ هم می‌توان مشاهده کرد که با طیفی از «اشتها» روبه‌رو هستیم؛ یعنی ما افرا «کم‌اشتها»، «پراشتها» و «بی‌اشتها» داریم که در یک پیوستار قرار دارند و معنای تضاد در مثال شماره ۲۵ مشاهده می‌شود.

«بی‌ثباتی» در مقابل «باثباتی» معنای منفی تناقض دارند؛ ما طیفی از ثبات را نداریم؛ یک چیز یا بی‌ثبات است یا باثبات. «بی‌احتیاطانه» در مقابل «محتاطانه» قرار دارد و معنای منفی تناقض را منتقل می‌کند. با توجه به پیکره، ۲۳.۷۲ درصد از موارد، وند «بی» دارای معنای منفی متضاد و ۷۶.۲۷ درصد دارای معنای منفی تناقض هستند؛ هیچ معنای غیرمعارفی، آنطور که در مورد وند «نا» مشاهده شد، در واژگان مشتق از وند «بی» وجود ندارد. بنابراین، معنای این وند را می‌توان به راحتی براساس اصل هم‌نمایی لیبر توضیح داد؛ بدین صورت که می‌توان در نظر گرفت که این وند دارای موضوعی است که با موضوعات پایه می‌تواند هم‌نمایه شود و معنای منفی تضاد را ایجاد کند. پس اسکت زیر برای وند مورد نظر قابل قبول است:

$[-loc(i), [i], []]$ ویژگی‌های پایه

پس، معنای وند «بی» با اصل هم‌نمایی لیبر مطابقت دارد و معنای آن با این اصل قابل توضیح است. همچنین، این وند با پایه‌های متفاوتی می‌تواند همراه شود (البته تنوع پایه‌ای آن از تنوع پایه‌ای «نا» کم‌تر است)، اما به‌طور غالب با اسم همراه می‌شود؛ البته مواردی هم وجود دارند که با ساخت نا هم‌پایگی قابل توجیه است؛ مانند نمونه‌های ۳۰ و ۳۱.

(۲۷)... فرد یا افرادی که دست‌اندرکار این عمل بی‌شیرمانه بوده‌اند، اقدام کنند...

(۲۸).... واکنش‌های گستاخانه و پرخاشجویی‌های حتی بی‌ادبانه و بی‌شرمانه، برانگیزد ...

در نمونه‌های ۲۷ و ۲۸ پایه، به‌عنوان واژه‌های مستقل در نظر گرفته نمی‌شود، زیرا چنین واژه‌های در زبان فارسی قابل قبول نیست و وجود ندارد. بنابراین، وندافزایی به‌صورت پله پله صورت نگرفته و به‌یکباره واژه موردنظر ساخته شده است. این دو مورد، جزو معدود مواردی هستند که واژه مشتق حاصل از وندافزایی، یک قید است، اما به‌طور کلی، می‌توان گفت که وند «بی» نیز مانند وند «نا» یک وند صفت‌ساز محسوب می‌شود؛ گرچه چند مورد قید نیز مشاهده می‌شود، اما به‌طور غالب یک وند صفت‌ساز است. در تمام موارد مشتق از وند «بی» تغییر مقوله پایه مشاهده می‌شود. واژگانی که در نمونه‌های اخیر بیان شده‌اند، معنای نفی تضاد را منتقل می‌کنند. معنای نفی نامتعارفی که در مورد وند «نا» توضیح دادیم، در مورد وند «بی» مشاهده نمی‌شود.

۶. نتیجه‌گیری و جمع‌بندی کلی

در این جستار، به بررسی پیکره‌بنیاد پیشوندهای «نا» و «بی» در چارچوب لیبر (۲۰۰۴) پرداخته شد. وی اصل هم‌نمایی را معرفی می‌کند که تعیین‌کننده معنای پیشوندها و پسوندها بعد از پیوستن به پایه است. نحوه گره خوردن موضوع‌ها می‌تواند تعیین‌کننده معنا باشد. گاهی این اصل در تعیین معنای وندها مؤثر نیست (مانند وند «نا») و باید این اصل را برای تعیین معنای برخی وندها در واژه‌های خاص کنار بگذاریم. با توجه به داده‌های پژوهش متوجه شدیم که پیشوندهای «نا» و «بی» وندهای صفت‌ساز هستند و باعث تغییر مقولات بیشتر پایه‌ها به صفت می‌شود. همچنین، مشخص شد که براساس اصل هم‌نمایی نمی‌توانیم بسیاری از معنای پیشوند «نا» را توجیه کنیم. بنابراین، می‌توانیم بگوییم وند «نا» موضوعی ندارند که با موضوع پایه هم‌نمایه شود، بلکه این وند می‌تواند در کنار پایه‌های متفاوت، اسکلت معنایی متفاوتی داشته باشد که به بروز معنای منفی متفاوت منجر می‌شود، اما وند «بی» کاملاً با اصل هم‌نمایی مطابقت دارد و معنای آن با این اصل قابل توضیح است و اسکلت معنایی آن از اسکلت معنایی وند «نا» متفاوت است. هردوی این وندها گاهی با پایه‌هایی همراه می‌شوند که به‌تنهایی مقوله‌ای جداگانه نیستند که با اشتقاق ناپایگانی قابل توجیه است. وند «نا» معنای منفی تضاد، تناقض و استاندارد را منتقل می‌کند و وند «بی»

معنای منفی تضاد و تناقض و در صد بسیار کمی هم نفی استاندارد (در مواردی که پایه فعلی در کنار آن قرار می‌گیرد).

۷. پی‌نوشت‌ها

1. conversion
2. concordance
3. standard negation
4. privative
5. reversative
6. pejorative
7. antonym
8. contradiction
9. De-compositional lexical semantics
10. semantic- grammatical skeleton
11. semantic- pragmatic body
12. situation
13. relations
14. Possessor
15. states
16. outermost function
17. type frequency
18. relisting

۸. منابع

- انوری، ح.، و احمدی گیوی، ح. (۱۳۸۶). *دستور زبان فارسی*. ۱. تهران: مؤسسه فرهنگی فاطمی.
- آل احمد؛ ا؛ امیری، ه؛ دارودی، ا؛ رهگذر، م. و ارومچیان، ف. (۲۰۰۹). *بیکره استاندارد فارسی همشهری*.
- آهنگر، ع، و مرادی، ا. (۱۳۹۵). *بررسی معنایی پسوند «-ه» در زبان فارسی. زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان*، ۱۵، ۱-۲۶.
- دهخدا، ع. (۱۳۴۵). *لغت‌نامه. تهران: انتشارات دانشگاه تهران*.
- شقاقی، و. (۱۳۸۱). *نفی در زبان فارسی. نامه فرهنگستان*، ۳، ۶۳-۷۱.
- شقاقی، و. (۱۳۸۶). *میانی صرف. تهران: سمت*.

- عمید، ح. (۱۳۸۲). فرهنگ عمید. تهران، امیرکبیر.
- کریمی دوستان، غ.، و مرادی، ا. (۱۳۹۰). بررسی نقش معنایی پسوندهای -نده و -ار در زبان فارسی. پژوهش‌های زبانی، ۱، ۱۰۱-۱۲۸.
- یوسفیان، پ.، تاکی، گ.، و مرادی، ا. (۱۳۹۴). بررسی معنایی ودسته‌بندی حروف اضافه زبان فارسی بر پایه رویکرد لیبر. جستارهای زبانی، ۶، ۲۹۹-۳۲۱.

References

- Ahangar, A., Moradi, A. (2017). Semantic study of suffix "-h" in Persian. *Language and Khorasani Dialects*, 8(15), 1-26. [In Persian].
- AleAhmad, A., Amiri, H., Darudi, E, Rahgozar, M., & Oroumchian, F. (2009). Hamshahri: A standard Persian text collection. *Knowledge-Based Systems*, 22(5), 382- 387. [In Persian].
- Amid, H. (2004). *Amid Dictionary*. Tehran: Amirkabir. [In Persian].
- Andreou, M. (2015). Lexical negation in lexical semantics: the prefixes in- and dis. *Morphology*. 25(4), 391-410.
- Andreou, M. (2015). On the headship status of Greek diminutive suffixes: a view from lexical semantics. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*, 12(1). 39-56.
- Anvari, H., & Ahmadi Givi, H. (2008). *Persian Grammar 1*. Tehran: Fatemi Cultural Institute.
- Aronoff, M., & Fudeman, A. (2011). *What is morphology?* (2nd ed.). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Booij, G.(2005). *The grammar of the words*. Oxford University Press.
- Dekhoda, A. (1967). *Dekhoda Dictionary*. Tehran: Tehran University Publications.
- Fodor, J. D., et al. (1970). The Psychological unreality of semantic representations. *Linguistic Inquiry*, 6, 515-532.
- Karimi Doustan, G., & Moradi, A. (2011). *The study of semantic contribution of -Ar*

And-Andeh suffixes In Persian. 2(1), 101-128. [In Persian].

- Lieber, R. (1992). *Deconstructing morphology*. Chicago, Chicago University Press.
- Lieber, R. (2004). *Morphology and lexical semantics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lieber, R. (2007). The category of roots and the roots of categories: What we learn from selection in derivation. *Morphology*, 16(2). 247-272.
- Lieber, R. (2009). A Lexical Semantic Approach to Compounding. In R. Lieber & P. Štekauer (Eds.), *The Oxford Handbook of Compounding* (p.p 78-104). Oxford University Press.
- Lieber, R. (2010). On the Lexical Semantics of Compounds: Non-affixal (de)verbal Compounds. In S. Scalise & I. Vogel (Eds.), *Cross-disciplinary Issues in Compounding* (pp. 127-144). Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Lieber, R. (2010a). On the Lexical Semantics of Compounds: Non-affixal (de)verbal Compounds. In S. Scalise & I. Vogel (Eds.), *Cross-disciplinary Issues in Compounding* (pp. 127-144). Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Shaghaghi, V. (2003). Negation in Persian. *Academy Letter*, 63-71. [In Persian].
- Shaghaghi, V. (2008). *An Introduction to Morphology*, Tehran: SAMT. [In Persian].

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی